

NOORDERBREEDTE EXKURSIË

Duurswold

Peter Huig, Joost Lobstein

● *De eerste exkursie dit jaar voert door Duurswold. Duurswold wordt ook wel de Woldstreek genoemd en ligt globaal genomen in de driehoek Groningen-Delfzijl-Winschoten. Het gebied vormt de scheiding tussen het zee-keigebied in het noorden en het hoogveenontginningsgebied in het zuiden.*

Duurswold is te typeren als een streekdorpenland-
schap op de overgang van zand naar veen. Het is
een ontgonnen laagveenlandschap met een tweetal
in de ijstijd gevormde ruggen. De ruggen zijn:
1 Harkstede-Kolham-Slochteren-Schildwolde-
Hellem-Siddeburen
2 Noordbroek-Zuidbroek-Muntendam
Verder is er bij Wagenborgen nog een zandop-
duiking te onderscheiden.

De ruggen zijn als eerste bewoond geraakt. Deze
bewoningsassen zijn als basis gebruikt om het
omringende laagveen gebied te ontgonnen. De
grond is meestal in smalle, opstreckende percelen
verkaveld. De percelering begint bij de weg waar
de dorpen Harkstede, Kolham en Slochteren aan
liggen en eindigt in de laaggelegen veengebied van
de Scharmer en Slochter Ae. Meer naar het noor-
den op de rug liggen Schildwolde, Hellem en
Siddeburen. De opstreckende verkaveling loopt
hier naar het Schildmeer. De percelering staat
haaks op de ruggen. Ook de weg van Noordbroek
naar Zuidbroek is de basis voor de opstreckende
verkaveling. De percelen eindigen hier aan de
westkant bij het begin van de veenkoloniale gebied
en aan de oostzijde in het zeekeigebied van de
Dollard.

Dicht bij de assen is het verkavelingspatroon nog
goed te herkennen. Komen we verder van de assen
af, dat zien we dat de percelering door de ruilver-

kaveling grotendeels verdwenen is. Het gebied laat
zich wat ontstaanswijze vergelijken met het
Zuidelijk Westerkwartier. Het grote verschil zit in
het open karakter van Duurswold. Er zijn hier
namelijk geen houtsingels. De bewoningsassen
daarentegen zijn door de hoge en zware beplan-
ting van verre herkenbaar.

Exkursiepunten

Meanders Hunze bij Euvelgunne

Vlak buiten de stad Groningen vinden we overblijfselen
van de rivier de Hunze. Hier liggen nog een paar zeer
fraaie meanders en bijbehorende oeverwallen. Aan het
einde van de 14e eeuw heeft er voor het laatst water
door dit gedeelte van de Hunze gestroomd. In 1385
werd vanwege allerlei waterstaatkundige problemen het
Schuitendiep gegraven. Dit kanaal verkortte de kronke-

lende weg van de Hunze. Ter hoogte van Essen werd de
Hunze afgetakt en verbonden met de stadsgrachten.
De meanders die we hier zien, zijn de restanten van de
kronkelende Hunze. Het Schuitendiep werd niet alleen
voor de afwatering gebruikt maar ook voor de turfvaart.
Het Schuitendiep is later doorgetrokken en heet tegen-
woordig Winschoterdiep. De naam Schuitendiep treffen
we alleen in de stad nog aan.

Station Engelbert

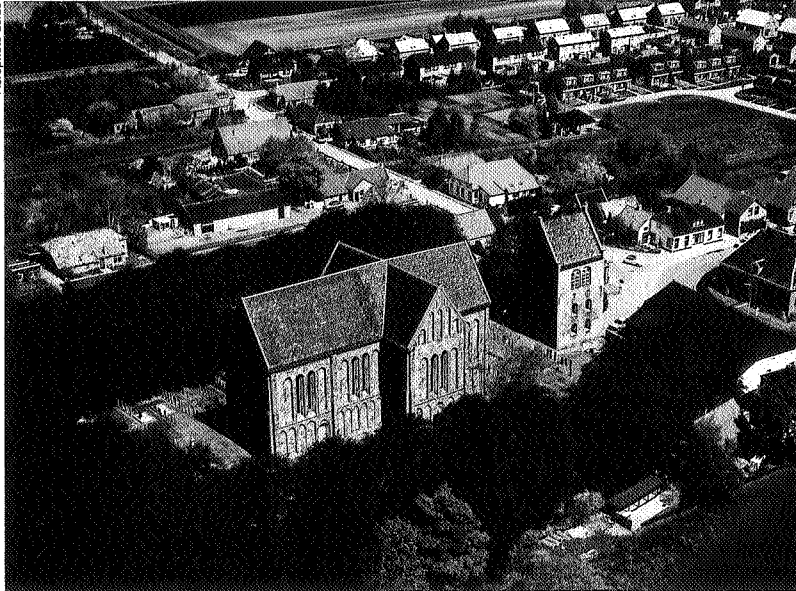
In Engelbert ligt een natuurbad. Dit zwembad is in het
begin van deze eeuw ontstaan als gevolg van zandwin-
ning. Het gewonnen zand werd gebruikt om de spoorlijn
door Duurswold aan te leggen, het zg. Woldjerspoor.
Wanneer we in Engelbert de weg naar Harkstede nemen
komen we over de spoordijk. Rechts staat het oude sta-
tionsgebouw. Het opschrift 'Engelbert' herinnert hier
nog aan. Overigens staat in Slochteren ook zo'n stations-
gebouw.

In het verleden werden de meeste goederen en perso-
nen per schip vervoerd. Er kwam aan het einde van de
18e eeuw behoefte aan beter vervoer en overall ontston-
den spoorlijnen. Zo werden er in de Woldstreek veel
pogingen ondernomen om een spoorlijn aan te leggen.
In 1913 kwam er echt schot in. Het Comité van Actie
voor de Woldjerspoorweg werd opgericht. In 1914 werd
de concessie aangevraagd voor een spoorlijn van

Meander van de Hunze

Ben Westerink

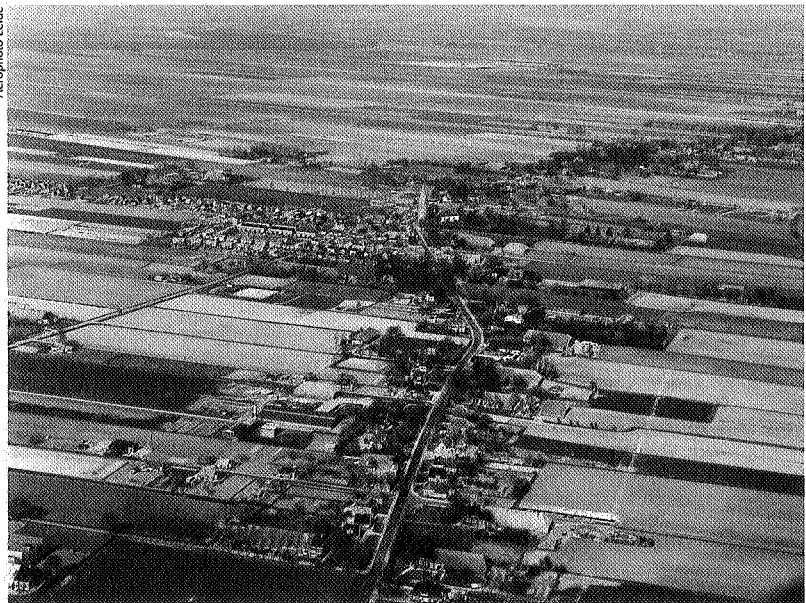
Groningen naar Delfzijl door de Woldstreek. Pas in 1920, na de eerste wereldoorlog werd met de aanleg begonnen. In 1929 werd de lijn feestelijk geopend. Het plezier was van korte duur, want in 1939 werd het vervoer van reizigers en goederen gestaakt. In 1942 werden de rails door de Duitsers verwijderd en elders gebruikt. Van Engelbert rijden we naar Harkstede. We vervolgen de zandrug naar Kolham. Hier gaan we het open veenontginningslandschap in en zetten koers naar de tweede rug in het gebied.

Kerk Zuidbroek

De kruiskerk met losse toren van Zuidbroek is gebouwd rond 1300. Het geheel heeft duidelijke romano-gotische kenmerken. Aan de buitenkant is dit duidelijk te zien aan de muurindeling van het schip en de dwarspanden. De beneden- en bovenzone zijn vrijwel even oud. De ramen zijn gevat in flauwe spitsboognissen.

Kerk Noordbroek

Deze kerk lijkt in vele opzichten op die van Zuidbroek. Ook de kerk van Noordbroek is een kruiskerk en heeft een losse toren. Bij nadere beschouwing blijken er wel degelijk verschillen te zijn. De verschillen zijn te verklaren uit de ouderdom van deze twee kerken. De kerk van Noordbroek is ca. 25 jaar ouder. Om de overgang van

romans via romano-gotiek naar gotiek te bekijken, zijn deze twee kerken ideaal. Vooral het koor van Noordbroek vertoont meer gotische kenmerken. Ook de bovenzone van de schipwanden is hier veel hoger. De nissen zijn breed en hebben spitsbogen. Binnen in de kerk zijn prachtige middeleeuwse muurschilderingen.

Na de kerk van Noordbroek te hebben bekeken zetten we koers naar Slochteren.

Slochteren

In Slochteren is een aantal zaken die moeite waard om te bekijken. In de eerste plaats is dat het natuurgebied de Baggerputten. Natuurlijk brengen we ook een bezoek aan de Fraeylemaborg en de tuinen. Vlak bij de borg vinden we het voormalige rechthuis. Hier sprak de heer van Slochteren recht.

De Baggerputten

Ten zuidwesten van Slochteren vinden we het natuurgebied de Baggerputten. Het natuurgebied is 44 ha groot en eigendom van Staatsbosbeheer. Het terrein is erg nat en drassig en in het midden zijn rechthoekige, langge-

*Links: Kruiskerk van Zuidbroek
Beneden: Schildwoude met aan weerszijden de opstrekken-
de verhavelling*

Schildmeer

rekte waterpartijen te vinden. Het geheel is omringd door later aangelegde loofbossen. De naam en de vorm van de waterplassen doen vermoeden dat we te maken hebben met petgaten. Dit gebied is ontstaan uit het bageren van veen ten behoeve van de turfwinning.

Fraylema-borg

In Slochteren ligt de Fraylema-borg. De naam Fraylemaheerd wordt het eerst genoemd in 1465. Het landgoed is sindsdien in verschillende handen overgegaan. In 1781 verkeerde het gebouw in vervallen staat en de bossen waren grotendeels gerooid. Het werd gekocht door de stadler mr. Hendrik de Sandra Veldman. De nieuwe eigenaar liet het pand ingrijpend verbouwen, de tuin werd opnieuw aangelegd en de twee schathuizen werden opnieuw gebouwd. In 1786 kreeg het landgoed een watermolen.

Het is gesitueerd in een 20 ha groot parkbos. Het bos heeft het aanzien van de Engelse tuin. We vinden er slingerende waterlopen, fraaie bossages en oude bomen. De borg is te bezoeken via een rechte statige oprijlaan. Op het voorterrein vinden we het schathuis, dat tegenwoordig de functie van restaurant heeft. Aan de andere kant staat het koetshuis. Hierachter liggen de moes- en kruidentuin. In de omgeving van de borg vinden we een duiventil, schaapskooi en een prieel.

De borg is in 1975 gerestaureerd en als museum voor het publiek geopend. Een aantal kamers heeft een vaste expositie. Hier kunt u zien hoe de edelen in de 19e eeuw geleefd hebben. Andere kamers zijn ingericht voor wissel-exposities. In de grote zaal worden regelmatig concerten gehouden.

U blijft de weg volgen en het dorp Slochteren gaat over in Schildwolde. De weg loopt over de zandrug. Aan weerszijden van de weg liggen de huizen. Er zijn eigenlijk geen zijstraten. De eerste bewoning hier ontstond op de zandrug. Vanaf deze zandrug werden de lagere zand-

gronden in gebruik genomen. Het wegpatroon bestaat uit oost-west verlopende hoofdwegen met hier loodrecht op oorspronkelijk doodlopende zijwegen. Loodrecht op de wegen ontstond het opstreekende waterlopen- en verkeerspatroon. In het bebouwingslint komt veelal zware beplanting voor. Er is een kenmerkend verschil in landschapsbeeld tussen de kleine besloten zandruggen en het open laagveengebied hier omheen.

Schildwolde

In Schildwolde staat een kerk met een gemetselde spits op de losse toren. Het is een van de drie juffertorens die er in Groningen te vinden waren. Van deze kerktoren is het volgende verhaal bekend. In Westerwolde leefden eens drie rijke zusters. Zij waren niet van onbesproken gedrag; er circuleerden allerlei verhalen over hun losbandig en weelderig leven. In de dorpskroegen waren hun orgies en drankgelagen het gesprek van de dag. Toen de pest uitbrak waren de zusters bang dat zij gestraft zouden worden voor hun zonden. Zij kwamen tot inkeer en legden de gelofte af een beter leven te gaan leiden. Om deze belofte te bezegelen spraken ze af om elk een toren te laten bouwen. Zo ontstonden de drie fraaie kerktorens in Holwierde (verdwenen), in Onstwedde en in Schildwolde.

Schildmeer

Het Schildmeer is ontstaan als een verbreding in het riviertje de Schilt. Het meer ligt in een laagveengebied. De oevers van het riviertje de Schilt zijn afgekald en verbreed tot een meer. De afkalving is een gevolg van de wind. Het is dan ook niet toevallig dat de lengterichting van het meer overeenkomt met de overwegende windrichting in Nederland (zuidwest). Ook het graven van veen door de mens kan de vorming van het meer versneld hebben.

Graauwe dijk

In het verleden zijn in de provincie Groningen veel dijken opgeworpen. Veel van deze dijken waren bedoeld om het zeewater te keren. Voor men deze zeedijken aanlegde, werden ter bescherming van laaggelegen gebieden ook dijken opgeworpen. De monniken van Wittewierum hadden in het binnenland enkele dijken opgeworpen waaronder de Wolddijk en de Graauwe dijk. De Graauwe dijk vormt de scheiding van het wierdengebied met de dorpen Merum, Wirdum en Eekwerd en Duurswold. Opmerkelijk is dat de scheiding tussen de wierden en wouddorpen niet in het midden lag, maar veel verder naar het noorden. De naam Overschild (ten noorden van het Schildmeer) herinnert hier nog aan.

Luddeweer

Bij Luddeweer komen we de rivier de Fivel tegen. Deze rivier die eigenlijk geheel verdwenen is liep van het Foxholstermeer via de Scharmer en Slochter Ae naar het noorden. De loop van de Fivel was langs Woltersum, Wittewierum, Ten Post, Winneweer en Westeremden. Hier verbreedde de monding zich tot een estuarium. Tussen Spijk en Uithuizermeeden kreeg het estuarium verbinding met de Waddenzee.

De Fivel was, net als het oude Reitdiep, een getijrivier. Dit betekent dat er bij iedere vloed zeewater de rivier op kwam. Dat zoute en vooral slibrijke water kon tot diep in het achterliggende laagveengebied doordringen. Het slib bezinkt in het rustige rivierwater en langzamerhand slibt de bedding van de rivier dicht. De klei wordt dus in de laaggelegen stroomgeul afgezet. Tegenwoordig is door de inklinking van het omringende veen de met klei opgevulde stroomgeul als een bult in het landschap te herkennen. Bij Luddeweer heeft men de weg over deze verhoging gelegd.

Slochter Ae

Bij Woudbloem zien we het enige deel van de voormalige Fivel dat nog water bevat. Het zijn twee kleine riviertjes, de Slochter en Scharmer Ae. Het gebied rond en tussen deze beide watertjes is natuurgebied. Het is 300 ha groot en in beheer bij Staatsbosbeheer. Het grootste gedeelte bestaat uit grasland met plassen waar omheen zich spontaan bos vormt.

NR

Opgave excursie

De excursie door Duurswold vindt plaats op zondag 21 maart 1993. We vertrekken om 10.00 uur vanaf het hoofdstation te Groningen. De excursie wordt ingeleid met een dialezing. Omstreeks 13.00 uur gaan we lunchen. Om ca. 17.00 uur zijn we terug in Groningen. Tijdens de busrit en de dialezing staan we uitgebreid stil bij de zaken die in dit artikel besproken zijn. Opgave en inlichtingen: Perception Edukatief, Warmoesstraat 44 9724 JM Groningen, tel. 050-182580, giro 672357. Kosten f 55,- per persoon (inkl. koffie en lunch).